

Sükösd Miklós

Orbán áldozatai

A félelemkeltés és ellenségképzés szónoklatai a populista propagandaállamban Magyarországon

A tanulmány feltárja Orbán Viktor populista retorikájának alapjellemzőit, amelyek 1989-től a 2020-as évekig lényegében azonosak maradtak. A nemzet egészét kisajátítva szónokol, demokratikus ellenfelek helyett elvetemült ellenséget fest le, és külső megszálló hatalom ellen mozgósít. Orbán szónoklataival a magyar nemzettudatban történelmileg gyökerező áldozatiságot és sérelmi kultúrát aktív gyűlöletpolitikába fordítja át a félelem, a rettegés és a bosszúvágó módszeres felélesztésével és az aktuális ellenségek megnevezésével. Retorikájával felébreszti a félelmetes, veszélyes világtól megmentő autoriter vezető iránti vágyat és a drákói rendszabályokkal működő diktatorikus állam igényét. Elméleti szempontból Orbán szónoklatait és azok hatásmechanizmusát a beszédaktus-elmélet, a biztonságiasítás és a reszsentiment fogalmaival elemzem. Az empirikus anyag Orbán híres 1989-es beszéde és az elmúlt húsz évben tartott szezonális szónoklat-sorozatai (ezen belül egy negyvenegy beszédből álló adatbázis másodelemzése).¹

Kulcsszavak: beszédaktus-elmélet, biztonságiasítás, nemzettudat, NER, Orbán Viktor, politikai kommunikáció, propaganda, reszsentiment, retorika, szónoklat

Orbán's victims

The rhetoric of fear-mongering and enemy construction in Hungary's populist propaganda state

This paper explores the key features of Viktor Orbán's populist rhetoric, which remained essentially the same from 1989 to the 2020s. Orbán speaks in the name of the nation as a whole, envisions dangerous enemies instead of democratic political opponents, and mobilises against an external occupying power. By systematically evoking fear, the desire for revenge, and naming the ever-present enemies, he transforms historically rooted resentment, grievance culture and notions of (self)victimisation in Hungarian national identity into active hate politics. With his rhetoric, he awakens the desire for an authoritarian leader who saves us from a fearful and dangerous world with dictatorial state policies. Theoretically, I analyse Orbán's speeches and their powerful impact with the concepts of speech act theory and securitisation. The texts include Orbán's famous speech in 1989, and his series of seasonal addresses during the last twenty years (including a secondary analysis of a database of 41 speeches).

Key words: national identity, orator, political communication, propaganda, resentment, rhetorics, securitisation, speech act theory, Viktor Orbán

¹ A tanulmány a következő írás kis mértékben átdolgozott változata: Sükösd, Miklós (2022): Victorious Victimization: Orbán the Orator – Deep Securitization and State Populism in Hungary's Propaganda State. In: Christian Kock & Lisa Villadsen (eds.): *Populist Rhetorics*, pp. 165–185. London: Palgrave Macmillan.

„Magyarnak lenni kollektív neurózis.” (Arthur Koestler)

„Demokratának lenni mindenekelőtt annyit tesz, mint nem félni: nem félni a más véleményüektől, a más nyelvüektől, a más fajúaktól, a forradalomtól, az összeesküvésektől, az ellenség ismeretlen gonosz szándékaitól, az ellenséges propagandától, a lekicsinyléstől és egyáltalán mindazoktól az imaginárius veszedelmektől, melyek azáltal válnak valódi veszedelmekké, hogy félünk tőlük. Közép- és Kelet-Európa országai azért féltek, mert nem voltak kész, érett demokráciák, s minthogy féltek, nem is tudtak azokká válni.” (Bibó István)

„Hol szolgálélek nincs, zsarnok nem támadhat.” (Táncsics Mihály)

1. Bevezetés: Orbán Viktor és a biztonságiasítás retorikája

Kevés olyan jelentős politikus maradt Közép- és Kelet-Európában, aki a térség 1989–1990-es demokratikus átmenete óta állandóan jelen van a politika frontvonalában. Ráadásul Orbán Viktor az egyetlen, aki 2010 óta – már a negyedik választási cikluson keresztül – folyamatosan hatalmon tudott maradni. Így mára egy egész történelmi időszak, az Orbán-korszak (Orbán-rendszer vagy Orbán-rezsim) névadója lett.

Orbán 1989-ben a liberális ifjúsági mozgalomként színrelépő Fidesz egyik alapítójaként jelent meg a magyar politikai színtéren. Liberálisból azonban 1993-tól fokozatosan jobbközépre húzódott, majd a 2000-es években határozottan jobbra fordult. Ma, a 2020-as években Orbánt széles körben szélsőjobboldali populista vezetőként tartják számon. Meglepő azonban, hogy számos politikai átalakulása ellenére beszédmódjának és retorikájának néhány kulcsfontosságú eleme, alapmintája a kezdetektől máig változatlan maradt.

E tanulmány kiindulópontja, hogy Orbán 1989. június 16-án, a Nagy Imre-temetésen elmondott nevezetes beszéde nemcsak országos hírnévvel ajándékozta meg az addig szinte ismeretlen fiatal aktivistát, hanem kulcs-szerepet játszott Orbán szónokká formálódásában és máig használt populista retorikai stratégiájának kialakításában. Orbán diszkurzív alkalmazkodóképessége és rugalmassága nem politikai elvek alapjára, hanem az akkor kialakított és hosszú távon alkalmazott populista kommunikációs mintákra épül. Mindez segít megmagyarázni tartós politikai sikerét, kivételes, kitartó jelenlétét az évtizedek során, és immáron évtizedes dominanciáját a magyar politikában (természetesen más társadalmi és intézményi tényezőkkel együtt).

Az alábbiakban először felidézem annak kontextusát, amikor a fiatal Orbán 1989-ben a Nagy Imre-temetésen, a rendszerváltás kiemelkedő nemzeti médiaeseményének szónokaként a magyarországi szovjet csapatok kivonását követelte. Beszédében akkor az egész nemzet képviselőjére vállakozott az illegitim, idegen, megszálló hatalommal szemben. Orbán belpolitikai ellenfeleit szörnyű, ám meg nem történt cselekedetekkel festette ellenségévé. S e diabolizált, ördögnek festett ellenségekkel szemben nemzeti megmentő pozícióba helyezte magát.

Ezután azt elemzem, hogyan igyekezett később az immár középkorú Orbán Viktor az 1990-es évektől stratégiaileg *újrateremteni* azt az egykori különleges, győztes, mámorító *1989-es beszédhelyzetet*. Az 1989-es médiaesemény mintája nyomán Orbán 1999-től a 2000-es évek során az évente elmondott *négy nagy beszéd rendszerét* hozta létre: a tévégi (általában februári) országértékelések, a március 15-ei beszédek, a nyári tusványosi és az őszi kötcsei találkozó évszakonta ismétlődő ciklusát. Orbán beszédeinek stratégiai célja az, hogy politikai napirendje, értelmezési keretei és érzelmi hangulatkeltése uralja a magyar médiát, és hogy betöltsék a nyilvánosság teljes terét.

E ciklikus, szezonális beszédek alapján vizsgálom Orbán retorikájának fő témáit: az elsöprő erejű *félelemkeltést* és *ellenségteremtést*. A félelmet keltő, rettegtetésre kijelölt ellenség kiléte sokszor változik. Szükség szerint eljátszották ezt a szerepet az IMF, a „migránsok”, Soros György, az EU/Brüsszel, nemzetközi politikusok, a romák, a melegek, a hazai demokratikus ellenzék politikusai vagy bárki más, akár a civil megszólalók. A lényeg az ellenségtől való félelem és rettegés érzelmének felkeltése és célratartása. Az ellenség fenyegetése a félelem mellett persze gyűlöletet is ébreszt. A fenyegető, gyűlölt ellenséggel szembeni természetes védekezésünk pedig azt a reakciót diktálja, hogy önvédelemből ellen kell állnunk neki – vagy fenyegetését érzékelve már a támadását megelőzve meg kell támadnunk.

A populista kommunikáció ezen elemei a *biztonságiasítás* retorikájában szilárdulnak egybe. Amikor félelmet kelt, rettegtet – biztonságiasít –, akkor Orbán azt a képzetet kelti: a magyarság ellenségei a Magyarorszára, a magyar népre, a beszédet hallgató nép közösségére *halálos veszélyt, elemi egzisztenciális fenyegetést* jelentenek.

Biztonságunk érdekében, a biztonsági fenyegetéssel szemben természetesen *erős nemzeti vezetőre*, s uralma alatt *nemzeti egységre és mozgósításra* van szükségünk.

Az évszakonta ismétlődő stratégiai Orbán-beszédek nyomán a biztonságiasítás politikai kommunikációs üzeneteit a pártállami média hatalmas propagandarendszere, a propagandaállam visszhangozza és erősíti fel a szó szoros értelmében milliószorosra (vö. Kenez 1985). Orbán üzeneteinek célcsoportokra bontott változatait harsogja milliók számára a NER központosított, pártállami tartalomirányítás alá vont médiarendszere minden platformon, fórumon és hullámhosszon. A biztonságiasítás propagandaüzeneteit ismétlik és variálják a közpénzből fenntartott MTVA tévé- és rádiócsatornái, a KESMA-lapok százai, a kormánypárti propagandaportálok, az orbánista influenszerek, a gyakran ismétlődő „nemzeti konzultációs” multimédia megakampányok óriásplakátjai, hirdetőoszlopai, szórólapjai és az állampolgárok nevére érkező, kormányzati adatbankot felhasználó direktmarketing-levelek.

A *biztonságiasítás (securitisation)* a politikatudomány és a nemzetközi kapcsolatok fogalma, amelyet Ole Wæver (1998) és a biztonsági tanulmányok úgynevezett koppenhágai iskolája vezetett be. A biztonságiasítást olyan retorikai stratégiaként – beszédaktusok sorozataként – határozhatjuk meg, amely a bizonytalanság állapotát hozza létre.

Senn (2017: 608) szavaival „a bizonytalanság személyközi (interszubjektív) állapot, amely annak eredménye, hogy a problémákat egyes szereplők halálos (egzisztenciális) fenyegetésként jelölik meg beszédaktusaikban”. A biztonságiasítás elmélete jó példa arra, hogy a politikatudomány és a populista politikai kommunikáció elemzése miként hasznosíthatja a retorika fogalmait és a beszédaktus-elméletet. Senn azonban – bár hozzájárult a koncepció kialakításához – elismeri azt a kritikát is, amely a szerint a koppenhágai iskola túlhangsúlyozza a biztonságiasítás kommunikatív aspektusait. Hogy megértsük, *hogyan és miért* hat a biztonságiasítás stratégiája – például Orbán esetében –, el kell helyeznünk ezt a kommunikációs stratégiát a politika, a történelem, a társadalom, a kulturális és a médiarendszer kontextusaiban. Ez a tanulmány erre tesz néhány javaslatot.

2. Szónok születik: az 1989-es Orbán-beszéd és lenyomatai

Orbánt az 1980-as évek végén és az 1990-es évek elején személyesen is ismertem. A néhány száz demokratikus gondolkodású fiatal egyikeként, akik aktívan részt vettek a magyarországi demokratikus átalakulásban, 1989 nyarán a Fidesz – akkor pluralista, liberális ifjúsági mozgalom – egyik korai tagja lettem. A korai Fidesz sokféle politikai meggyőződésű fiataalt – főként egyetemistákat – vonzott magához, köztük balliberálisokat, piaci liberálisokat, demokratikus szocialistákat. Többségük progresszív, alternatív kulturális és politikai elképzelésekkel rendelkezett. Közös értékünk a „nyugati típusú”, többpárti, az emberi jogokon, alkotmányosságon és jogállamiságon alapuló liberális demokrácia volt – és persze Magyarország függetlenségének követelése a több évtizedes szovjet megszállás után. A Fideszt 1988-ban 37 fiatal alapította (a tagság hivatalos felső korhatára akkor 35 év volt). A Fidesz alapítóinak többségével, köztük Orbánnal a nyolcvanas évek végén együtt vettünk részt ellenzéki találkozók, politikai eseményeken, illetve ezek előkészítésében a Bibó Szakkollégiumban.

A 2020-as évek elején, több mint harminc évvel később a Fidesz szélsőjobboldali, populista állampártként áll előttünk. Magyarországot 2010 óta megszakítás nélkül Orbán Viktor vezeti. A tizenkét év alatt az ország az Európai Unió első nem demokratikus, hanem választásos önkényuralmi, tekintélyelvű hibrid rezsimjévé vált (Szilágyi 2012, Bozóki & Hegedűs 2018). Orbán miniszterelnöksége alatt Magyarország lett az egyetlen tagállam az Európai Unióban, amelyet a demokráciák fejlettségét komplex változók szerint értékelő Freedom House már csak „részben szabadként” határoz meg. (A státus 2019-ben esett vissza a „szabad” értékelésről.) A Freedom House legfrissebb, 2021-es és 2022-es jelentéseiben Magyarország „globális szabadság” indexe rendkívül rossz, 69-es értéket mutat. Az Orbán-rendszer az egyetlen nem alkotmányos, liberális demokrácia, hanem „hibrid rezsim” státusú tagállam az EU-ban (Freedom House 2022, Szabó & Szopkó 2022).

Mi köze a populista retorikának ahhoz, hogy Orbán az évtizedek alatt liberális demokratából tekintélyelvű jobboldali populistává (s uralma alatt Magyarország alkotmányos demokráciából tekintélyelvű hibrid rezsimmé) vált?

Közelítsük meg ezt a kérdést egy másikkal: miért hatásos szónok Orbán? Ennek megértéséhez egészen az 1989-es híres Orbán-beszédig vissza kell mennünk. A fiatal, akkor még ismeretlen diákaktivista Orbán Viktor

azzal a kulcsbeszéddel egy csapásra híressé, országosan ismert politikai személyiséggé vált. Sőt az 1989. júniusi beszéde a kommunizmusból a demokráciába való magyar demokratikus átmenet alighanem legfontosabb politikai beszéde lett. A beszéd és a platformját képező médiaesemény Orbánt befolyásos és sikeres szónokká tette.

Orbán ezt a nagy jelentőségű, győzelmes 1989-es tapasztalatot igyekezett megismételni a hasonló beszédhelyzetek rendszeres, stratégiai újrateremtésével és hasonló retorikai mintákkal később, évtizedeken keresztül (Szilágyi 2012, Szilágyi & Bozóki 2015). A politikai ideológiájában, álláspontjában bekövetkezett jelentős fordulatok ellenére hosszútávú populista retorikájának néhány kulcseleme akkor alakult ki, amikor a rendszer-váltás idején a politikába vetette magát. Ezek a kulcselemek azóta is folyamatosan jelen vannak szónoklataiban. Ahhoz, hogy megértsük Orbán retorikájának mélyszerkezetét és a szónoklatok központi jelentőségét politikai univerzumában, meg kell értenünk, hogyan született meg politikai és szónoki személyisége, amikor 1989-ben azt a kulcsfontosságú szózatot intézte a nemzethez.

Milyen volt ennek az első, híres Orbán-szónoklatnak a politikai környezete és a beszédhelyzete? Amikor Orbán 1989-ben, huszunhat éves joghallgatóként belépett a magyar politikába, a hidegháború még nem ért véget. Európát még a vasfüggöny szelte ketté. A kommunista közép- és kelet-európai régió országai – köztük Magyarország – egypárti diktatúra és szovjet katonai megszállás alatt éltek. A térséget a Szovjetunió diktatorikus vezetésével integrálta a Varsói Szerződés (a kommunista országok katonai szervezete) és gazdasági megfelelője, a KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa). A szovjet blokk államai dogmatikus, hivatalos kommunista ideológiával, szinte kizárólag állami tulajdonú, államszocialista tervgazdasággal és erősen centralizált, cenzúrázott propagandamédia-rendszerrel működtek. A későbbi vasfüggöny mögötti országok többségét, így Magyarországot is a Szovjetunió Vörös Hadserege a második világháború utolsó szakaszában, 1944–1945-ben felszabadította, és azóta folyamatosan megszállva tartotta. Az országban stratégiai pozíciókat foglaltak el a szovjet Vörös Hadsereg csapatainak laktanyái. A szovjet hadsereg a NATO-országok megtámadására alkalmas nukleáris fegyvereket is állomásoztatott Magyarországon.

Egy, a szovjetekhez kapcsolódó személyes emlék ennek az időszaknak a hangulatára: gimnazistaként az 1970-es évek második felében egyszer Balatonfüredről Budapestre stopoltam. Meglepetésemre egy olajzöld, szovjet katonai dzsip állt meg az arácsi műúton (a szovjetek katonai üdülőt tarottak fenn Füred közepén). Egy egyenruhás, magasra ívelt szovjet katonai sapkát viselő szovjet tiszt invitált a katonák közé a kocsiba. Haboztam kicsit, de aztán beszálltam a dzsipjükbé. A dzsipben utazó szovjet tisztetek ragaszkodtak ahhoz, hogy oroszul beszéljek velük, és szívélyesek maradtak annak ellenére is, hogy az oroszom harmatgyenge volt. (Az általános és a középiskolában kötelező volt oroszul tanulni.)

Az 1980-as évek közepétől már érezni lehetett a változás keleti szelét. A peresztrojka (újjaépítés, átépítés) és a glasznosztj (nyilvánosság, nyitottság) új politikáját Mihail Gorbacsov, a Szovjetunió Kommunista Pártja 1985-ben hatalomra került reformpárti főtitkára vezette be. Célja a stagnálás leküzdése, a Szovjetunió vitalizálása volt. Gorbacsov reformjai azonban – nem szándékolt következményként – kihívás elé állították a keleti blokk többi vezetőjét, akik konzervatívabbak maradtak az új szovjet vezetőnél.

Eközben egyes kommunista országokban a földalatti demokratikus ellenzék is aktívabbá és hatékonyabbá vált. A legprogresszívebb Lengyelországban már a változás kulcséve, 1989 tavaszán sor került a kommunista kormány és a demokratikus ellenzék (s benne a korábban illegális Szolidaritás szakszervezet) közötti kerekasztal-tárgyalásokra. Ezt a lengyel ellenzék elsöprő győzelme követte (a részben szabadabbá tett választásokon) 1989. június 4-én. A lengyel példa nyomán Magyarországon néhány nappal később, június 13-án indult meg a Nemzeti Kerekasztal tárgyalás-sorozata a Magyar Szocialista Munkáspárt és a demokratikus ellenzék között. Az 1989. szeptember 18-án zárult Nemzeti Kerekasztal pedig megnyitotta az utat a 1990-ben tartandó többpárti, demokratikus választások előtt.

De 1989 nyarán mindez még csak a készülő jövőben létezett. Kelet-Németország (a Német Demokratikus Köztársaság), Csehszlovákia, Bulgária akkor még sértetlen, keményvonalas egypárti kommunista államként működött. Románia (és az erdélyi magyar kisebbség) a nacionalista-kommunista diktátor Nicolae Ceaușescu uralma alatt gyötrődött. A közép- és kelet-európai térség fölét a Varsói Szerződés és a KGST ernyője terült.

A magyar rendszerváltás kulcsfontosságú, jelképes eseményére Budapesten, a Hősök terén került sor 1989. június 16-án. A rendezvény középpontjában Nagy Imre és mártírtársai, az 1956-os demokratikus (antikommunista, szovjetellenes) forradalom vezetőinek állami tiszteletadással járó újratemetése állt. A koporsókat (a forradalom

vezetőinek névtelen tömegsírból exhumált maradványaival) mintegy 250 ezer ember jelenlétében ravatalozták fel. Az újratemetési szertartás hivatalos tiszteletadást és politikai elismerést jelentett az 1956-os forradalom vezetőinek a független, demokratikus Magyarországért elszenvedett mártíromságukért.

1956. októberében, a forradalom időszakában Nagy Imre miniszterelnök hivatalosan deklarálta Magyarország kilépését a Varsói Szerződésből. Feloszlatta az egypárti diktatúra gyűlölt titkosrendőrségét (az Államvédelmi Hatóságot, ÁVH-t). Az 1956. november 3-án megalakult többpárti (MSZMP–FKGP–MSZDP–Petőfi Párt) forradalmi Nagy Imre-kormány összetétele már megjelenítette a visszatérést a többpárti demokráciához. Ez jól jelezte a demokratikus kibontakozás irányát, az alkotmányos demokrácia jövőbeli lehetőségét a forradalommal szabaddá, függetlenné vált Magyarországon. A demokratikus kibontakozást azonban megghiúsította a november 4-én bekövetkező szovjet katonai agresszió, a forradalom szovjet leverése. Nagy Imre és több társa a jugoszláv nagykövetségen keresett menedéket, ám szovjet segítséggel kicsalták és elfogták őket. 1958. júniusában Nagyot és az 1956-os forradalom több vezetőjét a Kádár-rezsim bíróság elé állította. Hazaárulásért (és a „népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésért”) kivégezték, majd jeltelen sírokba temették őket.

A Hősök terén 1989. június 16-án rendezett négy óra hosszúságú nyilvános rendezvény történelmi fordulópontot jelentett a magyar politikában. A megemlékezésen politikailag is rehabilitálták Nagy Imrét és kivégzett társait, s magát a forradalmat. Hatan mondtak beszédet az eseményen. Öten közülük az 1956-os forradalom börtönbüntetését elszenvedett, 1989-ben már idősebb szereplői. A legfiatalabb szónok, a huszonhat éves Orbán Viktor jelképes szerepe szerint a „magyar fiatalokat” képviselte a beszédet mondók sorában. A hat előadó közül Orbán tartotta a legemlékezetesebb beszédet. A beszéd leggyakrabban felidézett része a szovjet csapatok kivonását követelte. Ott voltam a Hősök terén két barátommal, a városligeti csónakázató bejáratánál közvetlenül azelőtt beszélünk négyesben Orbánnal, hogy elindult beszédét megtartani. Ezután negyedmillió emberrel együtt támogatólag hallgattam a tömegben a beszédeket. A szertartást élőben közvetítette a televízió és a rádió, s az a kollektív nemzeti emlékezet részévé vált. E kulcsfontosságú médiaesemény Magyarország demokratikus átmenetét, kommunizmus utáni fordulatát jelképezte, amikor az ország elindult a többpárti demokrácia, az 1990-es szabad választások felé (vö. Dayan és Katz 1992).

Az 1989-es beszédek retorikai műfajukat tekintve *laudációk* (dicsérő beszédek) az 1956-os forradalom hőseinek tiszteletére. Ez azonban csak keretet adott a magyar történelmi hivatkozásoknak és az aktuálpolitikai üzeneteknek. Orbán beszédében történelmi folytonosságot teremtett az 1848-as Habsburg-ellenes, az 1956-os szovjetellenes forradalom vezetői és saját, kommunizmus utáni nemzedékünk között:

Polgártársak! Az orosz megszállás és a kommunista diktatúra negyven évvel ezelőtt történt bevezetése óta a magyar nemzetnek egyszer nyílt alkalma, csak egyszer volt elegendő bátorsága és ereje ahhoz, hogy megkísérelje elérni a már 1848-ban kitűzött céljait, a nemzeti függetlenséget és a politikai szabadságot. Céljaink máig nem változtak, ma *sem engedünk a '48-ból, így nem engedünk '56-ból sem*. Azok a fiatalok, akik ma az európai polgári demokrácia megvalósításáért küzdenek, két okból hajtanak fejet a *kommunista Nagy Imre* és társai előtt (Orbán 1989, kiemelés tőlem: S. M.).

Ebben a diszkurzív konstrukcióban a lázadó fiatal nemzedékek mindig a forradalmak és szabadságharcok céljainak folytonosságát, aktualizálását, a magyar történelem legjavát képviselik. Szónoklatában s szónoki szerepében maga Orbán ennek a fiatal nemzedéknek a hangját testesíti meg. Ezzel a politikai változás kulcs-szereplőjévé pozicionálja magát, aki az elmúlt évszázadok történelmi igényeit képviseli, és azokért cselekszik. A szerep pedig, amelynek közös formájába magát, illetve az 1848-asokat és 1956-osokat önti, kettős: *hősök és áldozatok* voltak egyszerre.

A megemlékezésen az 1956-os forradalom öt, vezető szerepet betöltő mártírjának (Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczy Géza, Maléter Pál és Szilágyi József) holttestét ravatalozták fel. A Múcsarnok lépcsőjén álló ravatalra azonban hat koporsót állítottak ki. A hatodik koporsó üres maradt. Az üres koporsó az 1956-os forradalom alatt meggyilkolt vagy azt követően kivégzett kevésbé ismert embereket (köztük a fiatal utcai harcosokat, a pesti srácokat) jelképezte. Orbán beszédének középpontjában valójában nem Nagy és társai, hanem ez a hatodik a koporsó állt.

Orbán hangsúlyosan „a kommunista Nagy Imrének” nevezte a mártír miniszterelnököt még szovjet és a magyar kommunista elnyomók halálos ítéletének kontextusában is. Helyette 1956 fiatal áldozatai és saját nemzedéke között vont párhuzamot:

Jól tudjuk, a forradalom és a megtorlások áldozatainak többsége korunkbeli, magunkfajta fiatal volt. De nem pusztán ezért *érezzük magunkénak a hatodik koporsót*. Mind a mai napig 1956 volt az utolsó esély arra, hogy nemzetünk a nyugati fejlődés útjára lépve gazdasági jólétet teremtsen (Orbán 1989, kiemelés tőlem: S. M.).

Az 1989-ben lehetségessé vált demokratikus átmenetet képviselve Orbán az elhunyt fiatal harcosokkal azonosítja magát. Ugyanakkor a jövő nemzedékeinek nevében beszél:

...vérbe fojtották forradalmunkat, és visszakényszerítettek bennünket abba az ázsiai zsákutcába, amelyből most újra megpróbálunk kiutat találni. Valójában akkor, 1956-ban vette el tőlünk – mai fiataloktól – a jövőnket a Magyar Szocialista Munkáspárt. Ezért a hatodik koporsóban *nem csupán egy legyilkolt fiatal, hanem a mi elkövetkező húsz vagy ki tudja, hány évünk is ott fekszik* (Orbán 1989, kiemelés tőlem: S. M.).

Ha sikerülhet a demokratikus rendszerváltás a „nyugati fejlődés és ... gazdasági jólét” megteremtése érdekében, akkor az utolsó koporsó üres helye – és az odaképzelt „legyilkolt fiatal” – életre kelhet, ahelyett, hogy csak holt tér, élettelen űr maradna. Akkor új életre lehetne kelteni, fel lehetne támasztani a régi és a mai áldozatok elvesztetett generációit, akiket a hatodik, üres koporsó jelképez. Ez közvetve egy erőteljes Megváltó-konstrukciót jelent. Ha Orbán küldetése sikerül, az üres koporsó halál helyett életet ad, a feltámadásra utal.

Orbán 2010 utáni folyamatos uralkodása idején ez a jelképes konstrukció beérett, saját életre kelt. A kvázi-vallásos „Viktor a Megváltó” visszatérő toposzá vált Orbán nem hivatalos személyi kultuszának részeként. S a pontosság kedvéért: a hatodik koporsó valójában üresen állt. Emberi maradványok – a „legyilkolt fiatal” holttestének – vizionálása abban a koporsóban csak Orbán drámai túlzása, retorikai *hiperbolája*.

A beszéd drámai, kiélezett szembenállást hoz létre. Az egyik oldalon Orbán magát a hótiszta, szeplőtlen, kompromittáló múlt nélküli fiatal megmentő szerepébe helyezi: „Mi, fiatalok sok mindent nem értünk, ami talán természetes az idősebb generációk számára.” A másik oldalon azt feltételezi, hogy a magyar kommunista párt nemcsak a múlt generációját ölte meg, hanem *megölheti* a jövő nemzedékeit is. Orbán azt is elképzei, hogy 1989-es átmenetben az MSZMP vezetői úgy járhattak *volna el*, mint Li Peng kínai miniszterelnök, aki fontos szerepet játszott a Tienanmen téri felkelés vérbefojtásában 1989. június 3–4-én, mindössze tizenkét nappal a budapesti újratemetési szertartás előtt. Vagy mint a tömeggyilkos Pol Pot tette a kambodzsai gyilkolómezőkön. Vagy ahogy Jaruzelski, a lengyel katonai diktátor tette, aki 1980-ban hadiállapotot hirdetett a Szolidaritás szakszervezeti mozgalom és saját népe elle. Vagy ahogy Rákosi Mátyás, Magyarország széles körben gyűlölt sztálinista diktátora tette uralkodása alatt 1948 és 1953 között. Ezek Orbán szavai:

A magyar politikai vezetésnek nem érdeme, hogy a demokráciát és szabad választásokat követelőkkel szemben – bár fegyvereik súlyánál fogva megtehetné – nem lép fel a Pol Potéhoz, Jaruzelskiéhoz, Li Pengéhez vagy Rákosiékhoz hasonló módszerekkel (Orbán 1989).

Fontos megjegyezni: amikor Orbán az 1989-es magyar politikai vezetésről beszél, akkor azzal jellemzi őket, hogy *mit tehettek volna* meg, ha diktátorként viselkednek. Ez annak a retorikai alakzatnak a változata, amelynek lényege: egy témát úgy hozunk fel, hogy tagadjuk, vagy azt mondjuk, hogy nem fogunk beszélni róla.

Ez a retorikai eszköz a *mellőzés*, latin neve *praeteritio*, görög elnevezése *apophasis*, illetve *paralipsis*. Orbán úgy hozza fel a tömeggyilkos diktátorok példáját, hogy közben a valóságban a magyar demokratikus átmenet erőszakmentesen, békésen zajlott. Mellőzi a valós folyamatokat, a szó szoros értelmében a *tárgy mellé beszél*. Valójában Magyarországon 1989-ben sem a Li Penghez vagy Pol Pothoz kötődő véres erőszak és tömeggyilkosság, sem

a Jaruzelski és Rákosi nevéhez köthető szörnyű elnyomás sem valósult meg. Az egész magyar átmenet a kommunizmusból a demokráciába békében, az erőszak legkisebb nyoma nélkül ment végbe. Orbán azonban a legrosszabb fajta véres diktátorokhoz hasonló ellenségnek mutatja be ellenfeleit. Arra célozgat, közvetve azzal vádolja őket, amit nem követtek el. Azzal, amit szerinte elkövethettek volna. Az ellenség bűne így a képzettársítás alapján jön létre.

Orbán *túloz és túlzásával félelmet kelt*. Valóban *félelmetes helyzet*, ha belpolitikai ellenfeleink olyanok, mint a nyugati médiában a „Tienanmen mézárósának” nevezett Li Peng, a tömeggyilkos Pol Pot, a katonai diktatúrát bevezető Jaruzelski vagy a „Sztálin legjobb tanítványaként” totális diktatúrát működtető Rákosi.

Összefoglalva: Orbán 1989-es alapbeszédében *fekete-fehér világot* mutatott be. Az egyik oldalon véres, terrorista diktátorokat, a halál angyalait. A másikon a múlt és a jövő ártatlanul elpazarolt, ifjú nemzedékeit. S közöttük saját *magát megváltószerű, fiatal figuraként* személyesítette meg, aki a mártírok nevében szólva a gonosz erők felszámolásának ígérteit hozza.

Orbán a kommunizmus világtörténetének legsúlyosabb, legemberellenesebb diktátoraival és tetteivel hozta összefüggésbe, mosta össze tárgyalópartnereit, a volt kommunista nómenklatúrát, amely épp tárgyalóasztalhoz akart ülni a demokratikus átmenetről, a többpártrendszer újrabevetéséről. Nem politikai ellenfelekről szónokolt, hanem halálos belpolitikai *ellenséget képzett*, akik emberellenes bűnök elkövetésére is képesek. Az ellenfél kompromisszumra, tárgyalásra való hajlandóságát elhallgatta. Ugyanakkor a *teljes nemzet, a magyar nép összességének képviselőjeként, országos, exkluzív médiaseményen* lépett fel az ország függetlenségét követelve a megszálló *külső ellenséggel szemben*.

3. Orbán szezonális szónoklatai: a propagandaállam üzenetei

Orbán 1989-es, áttörést jelentő szónoklatának nagy külső (politikai) és belső (pszichológiai) hatása kétségtelenül életre szóló *bevésődést* (a pszichológia szaknyelvén *imprintinget*) jelentett a fiatal politikus számára. Orbánban egy életre megszilárdult a meggyőződés: a széles körben, médiaeseményként közvetített, nagy, nyilvános beszédek, amelyekben ő maga a nemzet egészét hivatott képviselni s a nép nevében ki tudja jelölni az éppen aktuális, halálos ellenséget, rendkívül jól szolgálhatják politikai érdekeit. S ezt az eszközt remekül sikerült is elsajátítania és csúcsra járatnia.

A hasonló szónoklatok sora továbbra is meghatározó szerepet játszott Orbán egész nyilvános politikai pályafutásában, és hozzájárult ahhoz, hogy teljes mértékben uralja Magyarország politikai életét. Termékeny, szisztematikus szónoki tevékenysége populista politikai projektjének központi eleme volt és maradt 1989-től egészen máig.

Orbán Viktor az 1989-es beszédre építő módszertannal (*know-how*-val) évi négy rendszeres, szezonális szónoklat sorozatát dolgozta ki az az évtizedek során. Mindegyik szónoklat az év egy évszakát fedi le. Orbán mindegyik sorozatban az 1989-es szónoklat beszédhelyzetének elemeit próbálja újraalkotni.

3.1. A téli sorozat: az évértékelő szónoklatok

Az első sorozat a télvégi „évértékelő beszédeké”. Orbán 1999-ben indította el évértékelő (korábbi nevén „országértékelő” szónoklatai sorát. Ez a beszéd sorozatot több mint húsz éven át, 2021-ig megszakítás nélkül folytatta. 2021-ben (a huszonharmadik évben) a koronavírus-járvány miatt nem tartotta meg a szokásos évértékelő szónoklatot, de a sorozat 2022. február 12-én már újraindult.

Ezek a formális rendezvényeken megtartott programbeszédok Orbán legfontosabb éves szónoklatai. Itt Orbán értékeli az előző naptári év politikai fejleményeit, s egyúttal előre tekint. A több mint két évtizede a téli szezon végén (általában februárban) elhangzó beszédek nagy nyilvánosságot élvező médiaesemények, élő televíziós közvetítéssel (Dayan & Katz 1992), amelyet élénk nyilvános vita követ. A szónoklat után annak vélelmezett nagy eseményértéke miatt a szakértők minden fontosabb médiumban (a tévében, a rádióban, a híroldalakon, az újságban stb.) értelmezik Orbán trendalakító terminológiáit és diszkurzív stratégiáit. Az ellenzéki politikusok is reagálnak az évértékelő beszédekre. Mindezt a közösségi média vitája öleli körbe. Orbán ezekkel az évenkénti

médiaeseményekkel évtizedek óta sikeresen határozza meg a politikai napirendet, fogalmakat és fő értelmezési kereteket. Különösen figyelemreméltó, hogy nemcsak azokban az években járt sikerrel, amikor kormányzott (1998 és 2002 között és 2010 óta), hanem jelentős mértékben akkor is, amikor ellenzékben volt (2002 és 2010 között).

Az évértékelő beszédek mintája egyfelől az amerikai elnökök State of the Union (Az Unió Helyzete) beszéde. Ezt azonban mindig csak a hatalmon lévő elnökök mondják el a washingtoni Kongresszusban. Orbán viszont miniszterelnökként és ellenzékben is teljes határozottsággal tartotta meg a magyar politikai életre nagy hatást gyakorló beszédet. További különbség, hogy az amerikai elnök az alkotmány által előírt beszámolót tart a törvényhozók előtt az ország költségvetéséről, gazdaságáról, valamint az elnöki terveiről és a jogalkotási javaslatairól. Orbán ehhez képest csak párttársai és támogatói előtt (sokszor politikai tömeggyűléseken), és nem a parlamentben tartja éves beszédét. Változó színhelyeken, alkotmányos formák és törvényi beszámoló nélkül szónokol, lényegében politikai kampánybeszédet mond.

Ugyanakkor nem nehéz felismernünk: az évértékelő beszéd modellje az 1989-es „az orosz csapatok kivonása” szónoklat. Erre utal a felépített beszédhelyzet szerkezeti hasonlósága. Minden részletében megtervezett, színpadszerűen megrendezett médiaesemények éves sorozatáról van szó. S az 1989-es alapbeszédre utal vissza a retorikai alapállás is. Orbán újra és újra a nemzet egészének nevében (nem pedig pártpolitikusként) nyilvánul meg. Populista vezetőként retorikailag a nép, a nemzet egészének képviselőjét kívánja kisajátítani.

3.2. A tavaszi sorozat: a március 15-ei szónoklatok

Az évente ismétlődő Orbán-szónoklatok második sorozata március 15-én zajlik. A hivatalos ünnepnapon (hazánk legjelentősebb nemzeti ünnepén) elmondott évenkénti beszédek kontextusa az 1848–1849-es, Habsburg-ellenes forradalomra és szabadságharcra való emlékezés. A forradalom kitörésének napja Magyarország újkori történelmének egyik meghatározó eseményévé, nemzeti identitásának sarokkövévé – s egyszersmind a nemzeti mitológia részévé – vált. Pozitív értelemben a forradalom a progresszív társadalmi reformok, a modern polgári társadalmi átalakulás, az önrendelkezési és függetlenségi harc üzenetét horozza. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc széles körű társadalmi támogatást élvezett, így a Habsburg-birodalom csak az Orosz Birodalom katonai beavatkozásával tudta leverni.

Negatív értelemben az elvesztett forradalom része lett Magyarország történetében az elfojtott felkelések, levert forradalmak és elvesztett háborúk hosszú sorának. Beágyazódott az igazságért küzdő magyar nép visszatérő áldozattá válásának traumatikus sorozatába. A levert forradalom az áldozatiság (a kiszolgáltatottság, a reménytelenség, a tehetetlenség, a hatalomtól és az önrendelkezéstől való megfosztottság, a viktimizáció) nemzeti önképének egyik központi elemévé vált.

Orbán szónoklatainak beszédhelyzetét tekintve március 15-e tavaszi ünnep. A polgárok Budapesten és más városokban sétálva élvezik a tavaszi időt, együtt ünneplik az 1848-as forradalmat kirobbantó nemzeti hősokeket. Március 15-e minden párt politikusa számára remek alkalom arra, hogy nyilvános beszédet tartson. Budapest kerületeiben, minden városban és sok faluban a helyi polgármesterek és más közéleti személyiségek megjelennek a nyilvánosság előtt. A beszédeket gyakran ünnepi programok keretezik. A zenés előadásokat, közös éneklést, versmondást az 1848-as forradalom dramatizált epizódjainak előadása stb. követi. Orbán miniszterelnökségének éve alatt hivatalos hivatalos állami ünnepeken tartotta szónoklatait. Amikor ellenzékben volt, különböző budapesti helyszíneken szólt a tömeghez.

3.3. A nyári sorozat: a tusnádfürdői szónoklatok

Orbán beszéd-sorozatainak harmadik csoportjába az erdélyi Tusnádfürdőn, Romániában megtartott stratégiai beszédek tartoznak. Az erdélyi kisváros minden nyáron egy kisebbségi magyar nyári egyetemnek és diák-tábornak (a Bálványosi Nyári Szabadegyetemnek) ad otthont. Orbán beszédei itt gyakran stratégiai kijelentésekre, külpolitikai és geopolitikai, illetve nemzetiségi és magyar etnikai kérdésekre összpontosítanak. Ehhez

Tusnádfürdő elhelyezkedése is jó keretet ad a térségben élő magyarok kisebbségi helyzete és az ebből fakadó magyar–román etnikai dinamika kontextusa miatt. Tágabb értelemben mindez a Közép- és Kelet-Európa népei közötti történelmi feszültségre, ugyanakkor geopolitikai helyzetük közösségére is utal. (Erdély román és magyar lakosságú, román többségű. Hargita megyében, ahol Tusnádfürdő található, többségben magyarok, kisebbségben románok, romák és más nemzetiségek élnek.)

Az Orbán-kormány a 2010-es hatalomátvétele után, vitatott döntéssel kettős állampolgárságot ajánlott fel a szomszédos országokban, köztük Romániában élő magyaroknak. Ennél is vitatottabb, hogy a kettős állampolgársággal rendelkező magyarok szavazati joggal rendelkeznek Magyarországon (bár nem fizetnek adót az országban), és külön Orbán-párti szavazótömböt alkotnak. Ez azt jelenti, hogy a nyári Orbán-szónoklatok hallgatóságában a legtöbben román és magyar kettős állampolgárok, és mindkét országban szavaznak a parlamenti választásokon. Tehát Orbán beszédeinek nemcsak távlatos súlyuk, hanem közvetlen politikai tétjük is van.

Orbán többször is arra használta a nyári romániai szónoklatait, hogy új politikai kifejezéseket és kapcsolódó stratégiát vezessen be. 2014-ben Tusnádfürdőn vetette fel először pozitív értelemben az „illiberális állam” és az „illiberális demokrácia” kifejezéseket, amelyek azóta populista világképének kulcsfogalmaivá váltak. A „külföldről fizetett civil szervezetek” elleni első verbális támadásai is ugyanebből a 2014-es beszédből származnak. (Ezek három évvel később váltak politikai valósággá. Akkor indított az Orbán-rendszer komoly politikai és jogi támadásokat a magyarországi civil szervezetek ellen.) Szintén Tusnádfürdőn biztosította Orbán támogatásáról Donald Trump akkori republikánus elnököt. (Trump iránti nyílt elkötelezettsége azóta is változatlan.)

2018-ban Orbán itt ismertette kritikai elképzelését az EU-ról, és megígérte, hogy aktív szerepet vállal az Európai Unió politikájában. Végül 2022. július 23-án Tusnádfürdőn adta elő nagy hazai és nemzetközi vihart kavarázó fajelméleti fejtegetéseit „a kevert fajú” Európa elutasításáról és a Nyugat állítólagos hanyatlásáról. Az egyhetes tusnádfürdői rendezvényre mindig a politikai hírekben szegény uborkaszegényben kerül sor. Ez az időzítés különösen bő teret ad a magyar közéletben Orbán új stratégiai fogalmainak megvitatására.

3.4. Az őszi sorozat: a kötcsei szónoklatok

Mint említettük, Orbán 1999-ben találta ki télvégi évertékelő szónoklatainak eseménysorozatát, amely már több mint 20 éve folytatódik. Ehhez hasonlóan, a tavaszi (március 15-ei) és a nyári (tusnádfürdői) szónoklatok éves szer-tartásként, kiszámítható rendszerességgel hangzanak el. Valójában azonban létezik Orbán rendszeres szónoklatainak egy negyedik sorozata is. Ezeket a politikus minden évben kora ősszel (általában szeptemberben) adja elő Kötcsén, egy kúriában. A 2004 óta minden évben megrendezett „polgári piknik” állandó fővédnöke és előadója Orbán Viktor. (A kötcsei találkozót 2020-ban a találkozót a Covid19 miatt nem tartották meg, de 2021-ben már ez is újraindult.)

A különbség az, hogy a kötcsei szónoklatok zárt stratégiai találkozókra hangzanak el pártállami vezetők és kulturális támogatóik (a Fidesz vezetősége, országgyűlési és EP-képviselők, állami tisztviselők, köztük a Magyar Nemzeti Bank elnöke, Orbán-párti művészek és újságírók stb.) előtt. Orbán beszédeinek részletei azonban minden őszi kötcsei találkozó után kiszivárognak. Általában céltudatosan szivárogtatásról van szó, hogy ugyanazt a médiaérdeklődést keltsék, mint a másik három éves beszéddel. Így a kötcsei beszédek stratégiai fontosságukat és napirend-alakító erejüket tekintve a másik három Orbán-beszédsorozat mellé kerülnek.

A nyugati alkotmányos demokráciákban meglehetősen szokatlan volna, hogy egy miniszterelnök minden évben négy előre megrendezett kulcsbeszédet, nagy rendszeres szónoklatot mondjon. Orbán azonban hosszú ideje évi négy nagy szózatot intéz a nemzethez: minden évszakban egyet. Ez már több mint negyven stratégiai beszédet jelent csak 2010-es hatalomátvétele óta, amóta elkezdte építeni a NER autoriter rendszerét. Szezonális szónoklataival Orbán mintegy verbális leplet, takarót borít Magyarországra. S ez a több mint negyven stratégiai Orbán-beszéd alkotja annak a félhivatalos állampopulista ideológiának az alapvető tartalmát, amely hegemon módon meghatározza Magyarország politikai napirendjét.

Az Orbán-rezsimben a vezető szezonális üzeneteit összetett, a pártállam által irányított propagandarendszer (média- és kommunikációs rendszer) több intézményi rétege aktualizálja, dolgozza ki részleteiben, és terjeszti – az állandósított kampányhelyzetnek megfelelően.

A propagandarendszer elemei közül szintén Orbán személyéhez kötődik az állami rádióban minden *péntek reggel adott rendszeres rádióinterjúja*. A miniszterelnök tizenkét éve, 2010-ben intézményesítette ezt a műsort. Ezek az Orbán-interjúk azonban nem valódi kérdéseken alapuló, tényszerű párbeszéd a szabad, demokratikus média műfaji szabályai szerint. A rádiós műsorvezető nem tesz fel semmilyen provokatív, sőt önálló kérdést sem, hanem „alá kérdez” a miniszterelnöknek. A riporter a rezsím aktuális politikai napirendjét és értelmezési kereteit használja a sokszor kedveskedő felvezető mondatokban. Kérdések (és esetleg tényszerű számonkérés) helyett az a cél, hogy Orbánnak ingyenes műsoridőt biztosítsanak időszerű üzenetei kifejtésére, kommunikációs célok elérésére, a kormány eredményeinek dicséretére, a mindenkori ellenség (az ellenzék, Soros, „Brüsszel” stb.) elleni támadásokra.

A pénteki rádióinterjúkban a négy nagy szezonális szónoklat közötti kisebb miniszterelnöki beszédeket halljuk. A rövidebb időszakot betöltő kommunikációs töltőanyagot, amely kiadja a propagandistáknak a heti iránymutatást a propagandarendszer egészében. A szertartásos heti interjúkat a Magyar Rádió Kossuth csatornája (hírcsatorna) sugározza, amely európai típusú közszolgálati intézményből szigorú pártállami irányítás mellett kormányzócsővé alakult 2010 óta.

4. Félelem és rettegéskeltés: fenyeget a veszélyes világ

Az elmúlt húsz évben *négy téma* uralta Orbán Viktor populista diskurzusát: *a félelemkeltés, az ellenségek kijelölése, a nacionalista szuverenizmus és a militarizmus*.

Egy nagyszabású kvantitatív, hosszútávú (longitudinális) tartalomelemzés, amely Orbán több mint húsz éven át elmondott szónoklatainak nyelvi mintázatait tárta fel, megállapította, hogy ez a négy téma alkotja diskurzusának központi elemeit (Magyar et al. 2018).² A vizsgálat alapjául szolgáló negyvenegy szezonális szónoklat szövegteste (korpusza) húsz „országértékelő” Orbán-beszédet (1999 és 2018 között); tíz március 15-ei nemzeti ünnepi szónoklatot (2007 és 2018 között, 2013-ben és 2014-ben nem hangzott el); és tizenegy tusnádfürdői beszédet (2007 és 2017 között) tartalmaz.

Orbán négy fő témája közül az elmúlt két évtizedben a legfontosabb a *félelem és a rettegés* keltése. A félelmet és a rettegést olyan igék, főnevek, melléknevek és határozószók sokaságával gerjeszti, amelyek általános, illetve konkrét, közvetlen – vélt, sugalmazott vagy valós – társadalmi, politikai vagy gazdasági fenyegetésekkel, kockázatokkal és veszélyekkel kapcsolatban aggodalmat, szorongást, ijedtséget, iszonyt keltenek.

Ezeket a veszélyeket és fenyegetéseket Orbán sokszor konkretizálja, *ellenségként* személyesíti meg. A magyar-amerikai milliárdos és filantróp Soros György, a „migránsok” és „Brüsszel” (az Európai Unió vezetése) az ellenségképzés és gyanúkeltés legfőbb állandó vagy rendszeresen vissza-visszatérő céltáblái, tárgyai. Mellettük az aktuális ellenségek kijelölt, gyakran cserélt sora áll.

A harmadik kiemelt téma a *nacionalista szuverenizmus*, a nemzeti függetlenség retorikai hangsúlyozása és a fenyegető idegen erők elleni mozgósítás a szuverén magyar nemzet nevében. A szuverenizmus retorikájában „Brüsszel” mint elnyomó hatalom gyűlölt ellenséggé válik. Az EU központja Orbán beszédeiben külső, idegen érdekeket a szuverén magyar nemzetre erőltető, migránsokat betelepíteni akaró gonosz hatalmi központként jelenik meg. „Brüsszel” így Moszkva helyét foglalja el az 1989-es beszédhez képest. Orbán pozíciója azonban változatlan marad. Továbbra is az egész nemzet nevében szónokol a felépített külső ellenséggel szemben. A biztonságiasítás logikája szerint természetesen az új ellenség is drámai veszélyt, halálos fenyegetést jelent a magyar emberekre.

2 A fenti longitudinális kutatást négy magyar nyelvész végezte és publikálta. Mivel azonban Orbán beszédei politikailag érzékeny témát jelentenek, és a kutatók államilag ellenőrzött kutatói környezetben dolgoznak, álneveket kellett használniuk. Ezzel védték identitásukat a kormány propagandamédiájában elkövetett karaktergyilkossággal, zaklatással vagy állásuk elvesztésével szemben. Ezek ugyanis mind megtörténnek a független kritikusokkal – köztük a tudományos kutatókkal – is, az Orbán-rendszer tekintélyelvű környezetében a mai Magyarországon. A nyelvészeti kutatási projekt összefüggéseiről és főbb eredményeiről lásd Magyarai (2018). Az Orbán-rezsímben a kormány által támogatott, független kritikusokat, köztük tudományos kutatókat célzó karaktergyilkosságról és zaklatásról lásd Sükösd (2021) és Bajomi-Lázár (2022).

„A brüsszeli szankciók tönkretesznek minket” – hirdeti 2022 őszén a rezsím „nemzeti konzultációs” propagandaplakátja. A szankciók konkrétan bombák alakjában hullanak az emberekre: a kampány vizuális világa szerint Brüsszel szőnyegbombázást hajt végre Magyarország ellen.

Végül a *háború*, fegyveres konfliktus, harc, katonák, katonai stratégia metaforáival és színes szókészletével fokozatos militarizálás jellemzi Orbán szónoklatait. (Mindez évtizedes folyamat, nem a 2022-es orosz-ukrán háború eredménye.) A négy fenti téma szorosan kapcsolódik egymáshoz. Közülük az első kettővel foglalkozom részletesebben az alábbiakban.

Beszédei hatalmas korpuszának elemzése Orbánt vérbeli populistaként azonosítja. A populizmus klasszikus definíciója szerint a populista folyamatosan úgy hivatkozik önmagára, mint az *egységes nép* képviselőjére a *külső és belső „mások” részéről érkező fenyegetésekkel, ellenségekkel szemben* (Mudde 2004, Müller 2016/2018).

A populista világképben „Magyarország”, a „magyarok”, „a nemzet”, egynemű, monolitikus tömbként jelenik meg. A magyar nemzetre vonatkozó kifejezések képezik Orbán beszédeinek legnagyobb csoportját. Összességében az általa használt szavak több mint két százalékát teszik ki (Magyar et al. 2018). A nemzetre vonatkozó szavak gyakori használata alighanem általános a politikai vezetők beszédeiben (ha nem is ilyen arányban). Ennél is fontosabb, hogy a korpuszban szereplő (illetve a magyar kormány hivatalos honlapján szereplő további) Orbán-szónoklatok mindig arra mutatnak: Orbán szüntelenül, bármilyen közönségnek szól, *Magyarország népének mint egésznek a nevében beszél*.

Ebből kifolyólag Orbán szerint a kormányát és rezsímét érintő bármilyen külföldi bírálat rutinszerűen a magyarság, a magyar nemzet elleni általános bírálatként vagy támadásként kezelendő. Mivel a kormányt és a tekintélyelvű politikai rezsímet rendszeresen azonosítja a nép és a nemzet egészével, a politikai cselekvések döntéshozójának kiléte homályossá válik, a felelősség eloszlik és átterelődik. Az Orbán-rendszerrel szembeni külföldi kritikát a magyarok kritikájaként vagy szidalmazásaként fogalmazza át. Ezzel erősíti a magyar nemzet áldozattá válásának toposzát, a sérelmi kultúrát, a reszsentiment (*ressentiment*) érzését.

A reszsentiment fogalomnak nincs pontos magyar megfelelője. Kisebrendűségi komplexusban gyökerező irigységet, féltékenységet, frusztrációt, sértődöttséget jelent. Röviden: tehetetlen, hosszútávú bosszúvágy, „tehetetlen háborgás” (Kiss 2022: 10). A reszsentiment ugyanakkor különbözik az osztályharcos indulattól:

Ha úgy véljük, hogy valamely jövedelmi *egyenlőtlenség, uralmi alávetettség* nem helyénvaló, létezése indokolatlan – akkor *osztályharcos indulat* mozgat bennünket. Ha úgy véljük, hogy valamely egyenlőtlenségi vagy hierarchikus szituációban *nem azok a kedvezményezettek, akik ezt megérdemelnék*, akkor *resszentiment* (sic!) mozgat bennünket. Az osztályharcos indulat alulról felfelé vagy felülről lefelé irányul – a *resszentiment oldaltól* (Szabó 1981: 362; kiemelés tőlem: S. M.).

A leginkább figyelemre méltó az, hogy Orbán retorikája milyen gyakran és milyen lendületesen idézi fel *a félelem, a bizonytalanság, a fenyegetés, a szorongás és a kudarc* negatív képzettársításait. A negyvenegy beszédet tartalmazó hatalmas mintában igékből, főnevekből, melléknevekből és határozószavakból álló gazdag, nagy mennyiségű, színes szókincs fejez ki a veszteséggel, a vereséggel, a magyarokat fenyegető gonosz bánásmóddal kapcsolatos különféle érzéseket, hangulatokat és fogalmakat.

Orbán, az orátor szenvedélyessé, ékesszólóvá és hevevé válik, amikor ezt az ijesztő, fekete univerzumot festi meg. Az Orbán által a korpuszban szavak listája negatív kifejezések tömegét tartalmaz (Magyar et al. 2018: 5). Orbán több mint húsz éven át tartott szónoklataiban vezető helyen, óriási mennyiségben használt veszélyeket, ijesztő problémákat, akadályokat, sőt összeomlást jelző kifejezéseket.

A félelemre, szorongásra, kudarcra, vereségre vonatkozó, Orbán által rendszeresen (legalább hatszor) használt szavakból álló csoport a következőket tartalmazza a negyvenegy beszéd feltérképezett korpuszában:

aggodalom, aggódik, akadály, akaszt, áldozat, áldozatvállalás, alkalmatlan, ármány, árt, baj, behálóz, behízsgáló, beletörődés, beletörődik, beteg, bizonytalanság, börtön, bukás, bukdácsol, bűncselekmény, bűnözés, bűnöző, büntetés, büntetlen, bűntudat, cinizmus,

cipel, csal, csalódás, csalódik, csapás, cselvetés, csőd, diktál, diktátum, durva, durvaság, elbizonytalanít, elfojt, elhagy, elhal, elhatalmasodik, elítél, ellenérdekelt, ellenfél, ellenség, elnyel, elnyomás, elodáz, elsodor, elszened, eltéved, elúszó, elutasít, elvesz, elvesz, elveszít, elvesztés, embertelen, erőltet, erőszak, erőszakosság, érthetetlen, érzéketlenség, esélytelen, fájdalmas, fájdalom, fél, feled, félelem, felelőtlen, felemészt, fellázad, félrevezet, felszámol, fenyeget, fenyegető, feszültség, fojtogat, gátlástalan, gaz, gazsulál, gond, gyalázkodás, gyanakvás, gyarmat, gyáva, gyenge, gyengeség, gyengít, gyötrő, gyűlölet, hajbókol, hanyatlás, hátrál, hazudik, hazug, hazugság, hiány, hiba, hibbant, hitszegés, hűtlen, igazságtalan, igazságtalanság, indulat, inog, irigy, irigység, káosz, kapaszkodik, kár, kárhozat, kártékony, katasztrófa, kényszer, képtelen, keserűség, kétségbeesik, kikezd, kínkeserves, kioktat, kishitű, kishitűség, kiszámíthatatlanság, kiszolgáltatott, kitör, kockázat, konfliktus, korlát, körülfolyik, kudarc, kullog, kurtít, lavina, lehetetlen, lehúzó, lerombol, leszakad, letör, megaláz, megalázás, megbukik, megfojt, megjíed, megkurtít, megőröl, megpróbáltatás, megsarcol, megtörés, méltatlan, menekülés, mulasztás, nehéz, nélkülöz, nyomás, nyomaszt, nyomasztó, nyugtalanít, öl, omlik, önkény, önsajnálát, önvészélyes, önzés, ordas, összeomlás, összeomlik, összetöpörödés, összezsugorodás, ösztönvilág, pazarló, pór, rab, ránt, rátámad, rémálom, reménytelen, restauráció, reszket, riasztó, rom, rombol, romboló, romlik, rossz, sikertelen, siralmas, sodor, sodródik, spekuláns, sülyed, szegény, szegénység, szégyen, szégyenkezik, szélhámós, szembenállás, szenved, szeretetlenség, szétesik, széthull, szolgál, szolgamentalitás, szomorú, szorong, szorongás, tagad, támadás, teher, terméketlen, terror, téved, tilt, tolakodik, tolvaj, tönk, tönkretesz, tönkrevág, tragikus, túlél, túlélés, türelmetlenség, uszít, üt, vád, válság, váratlan, védelem, védtelen, vég, ver, vér, vereség, vergődik, veszély, veszít, veszt, vihar, viharos, visszaél, zavar, zsugorodik, zuhanás, zűrzavar (Magyar et al. 2018: 6).

A félelmet keltő kifejezések, a magyarokat sújtó és áldozattá tévő vereség, jogsértés és veszteség érzésének folytonos felidézésével Orbán fenyegető univerzumot teremt a megrettent, gyenge, szenvedő magyar nemzet (szónoklatai országos médiaközönsége) köré.

E kifejezésekből konkrétan a félelemre, a szorongásra és az összeomlásra utaló szavak kisebb mintáját is ki lehet választani.³ Még ez a szűkebb szócsoport is *az összes szó közel két százalékával* a második legnagyobb kategória a korpuszban (a „magyar nemzet” szócsoport után) (Magyar et al. 2018: 6).

Orbán Viktor *több mint 3000 alkalommal* használta ezeket a félelmet keltő, rettegető szavakat vizsgált szónoklataiban. (A 41 szónoklata összesen 161 189 szót tartalmaz.) A félelmet és rettegést keltő szavakat a statisztikai összesítés mellett egy-egy konkrét beszédből is ki lehet gyűjteni. Az egyetlen szónoklatban, a 2004-es évvértékelő beszédben szereplő, szorongást, félelmet, veszteségérzést kifejező szavak és kifejezések hosszú listáját lásd a Függelékben.

Hasonló retorikai stratégiákkal természetesen más a populista vezetők is próbálkoznak, s időnként sikerrel. De vajon miért bizonyul ez a retorika rendkívül hatásosnak Magyarországon? Orbán szónoki szándéka miért visszhangzik olyan mélyen és pontosan a magyarok tömegeiben?

3 Konkrétan a félelemre, a szorongásra és az összeomlásra utaló szavak kisebb mintája: „aggódik, akadály, áldozat, baj, beletrődik, bizonytalan, bukás, bűncselekmény, bűnözés, bűnöző, büntetés, büntetlen, cinizmus, csőd, csalódott, ellenfél, elhagy, elutasít, elveszít, erőszak, fájdalmas, fél, feled, felelőtlen, fellázad, felszámol, fenyeget, gyáva, gyenge, gyűlölet, hanyatlás, hazudik, hazug, hiány, hiba, igazságtalanság, kár, kényszer, képtelen, kétség, kikezd, kioktat, kishitű, kiszolgáltatott, kockázat, konfliktus, korlát, kudarc, kullog, küzd, lázadás, legyőz, lehetetlen, leszakad, letör, megbukik, megsarcol, megvéd, nehéz, nyomás, önkény, önsajnálát, összeomlás, rab, ránt, reménytelen, reszket, rombol, romlik, rossz, sikertelen, sodor, sodródik, sülyed, szegénység, szégyen, szenved, szétesik, szolgál, szorong, tagad, támad, teher, terror, téved, tönk, vad, válság, váratlan, védtelen, vég, ver, veszély, veszt, zavar” (Magyar et al. 2018: 6).

A válasz részben kulturális jellegű. Orbánnak sikerült megragadnia és retorikailag megszólítania sok magyar kollektív önképének mély, régi, de ma is élő és aktuális és történelmi mintáját: a szomorú, szenvedő, rémült, függő helyzetben lévő, elnyomott nemzet és személyes lét érzését.

A félelem, a szenvedés és a komorság, a gyász témái központi helyet foglalnak el a magyar nemzeti identitásban és kultúrában. Ezen önkép szerint Magyarország mindig is büntelen áldozata volt a mások általi lenézésnek, sérteéseknek és bántalmazásnak. Fontos példaként említhető, hogy maga a magyar nemzeti himnusz is a *szenvedést* mint a nemzet kulcsérzelmét fejezi ki (a romantikus stílusú szöveget 1823-ban írta Kölcsey Ferenc):

Isten, áldd meg a magyart
 Jó kedvvel, bőséggel,
 Nyújts feléje védő kart,
 Ha küzd *ellenséggel*;
Bal sors akit régen tép,
 Hozz rá víg esztendőt,
Megbűnhötte már e nép
 A multat s jövőndőt!

...

Szánd meg Isten a magyart
 Kit *vészek hányának*,
 Nyújts feléje védő kart
Tengerén kínjának.
 (Kiemelés tőlem: S. M.)

A Himnusz dallama ünnepélyes, szomorú és lassú, gyakran hasonlítják temetési zenéhez (Erkel Ferenc romantikus zeneszerző 1844-es alkotása). A Himnuszt minden gyerek megtanulja az iskolában. Eljátsszák minden nemzeti ünnepen, nyilvános és iskolai ünnepségen (a március 15-ei ünnepnapon is), szilveszterkor a televízióban, valamint a nemzetközi sporteseményeken, ahol magyar versenyzők is részt vesznek. A számtalanszor ünnepélyesen lejátszott nemzeti himnuszok a banális nacionalizmus (Billig 1985) központi oszlopai. A himnusszal való azonosulás minden országban nagy hatással van a nemzet önfelfogásának megerősítésére, újratemtésére.

Magyarországon a Himnusz középpontjában a hosszan tartó *szenvedés és áldozattá válás*, és az abból való kiútért mondott ima áll.

Orbán történelmi beszédfolyama erre a Himnusz által is kifejezett negatív érzésvilágra épít, ezzel rezonál. Szónoklataival erősíti *a félelem, a bizonytalanság, az összeomlás érzetét – és ezzel a biztonság utáni vágyat*. A biztonság útja pedig *a nagy és erős vezetővel való azonosulás*.

Hasonló negatív, depresszív érzésvilágot a magyar populáris kultúra területén is találunk. Nézzünk egyetlen példát. A világon a legismertebb, legnépszerűbb magyar dal a veszteség, a szomorúság, a bánat, a bizonytalanság balladája, az öngyilkosságra utaló „Szomorú vasárnap”. Seress Rezső dalszerző és zongoraművész 1933-as szerzeményét legalább tizenhét nyelvre fordították le. Több mint száz nemzetközi művész rögzítette és adta elő, köztük Billie Holiday, Sarah Vaughan, Ray Charles, Etta Jones, Elvis Costello, Serge Gainsbourg, Marianne Faithfull és Sinéad O’Connor. Temetési hangulata miatt Björk 2010-ben egy barátja temetésén adta elő. A Himnuszhoz hasonlóan a „Szomorú vasárnap” is a lehangoltság, a szomorúság, a veszteség, az elveszettség és a vereség érzését árasztja (ezúttal a személyes szinten):

Szomorú vasárnap

*Szomorú vasárnap száz fehér virággal
 Vártalak kedvesem templomi imával
 Álmokat kergető vasárnap délelőtt
 Bánatom hintaja nélküléd visszajött*

Azóta szomorú mindig a vasárnap
Könny csak az italom kenyerem a bánat...

Szomorú vasárnap

Utolsó vasárnap kedvesem gyere el
Pap is lesz, koporsó, ravatal, gyászlepel
Akkor is virág vár, virág és koporsó
Virágos fák alatt utam az utolsó
Nyitva lesz szemem hogy még egyszer lássalak
Ne félj a szememtől holtan is áldalak...

Utolsó vasárnap

(Jávor László szövege, kiemelés tőlem: S. M.)

A dal eredeti szövege a „Vége a világnak” címet viselte, az első világháború okozta kétségbeesést idézve, imádkozva az emberek bűneiért. A ma ismert szöveget Jávor László költő írta, ebben a főszereplő öngyilkos akar lenni szeretője halála után.

Ez a valaha volt legnépszerűbb magyar dal, amelyet széles körben „a magyar öngyilkos dalnak” neveznek. Az 1930-as évektől napjainkig visszatérő városi legendák azt sugallják, hogy sokan öngyilkosságot követtek el, amikor ezt a dalt hallgatták, és a dal motiválhatta az embereket arra, hogy megöljék magukat. Mindenesetre tény, hogy a zeneszerző, Seress ezt tette. „Fölöttünk a Seress minden nap kettőkor menetrendszerűen elkezdte hallgatni a Szomorú vasárnap felvételeit” – így emlékszik vissza az alatta lakó, szintén kiváló zenész Presser Gábor.⁴ 1968-ban Seress kivetette magát a lakása erkélyéről. Bár túlélte az esést, és eszméletlenül szállították kórházba, később egy sebészeti dróttal megfojtotta magát a kórházban. A „Szomorú vasárnap” ennek ellenére, vagy talán éppen ezért – elkésztető szövegei és hazai kontextusa miatt –, továbbra is népszerű a kortárs magyar populáris kultúrában, nemegyszer új előadásban.

Orbán Viktor szónoklatai, egész beszédkorpusza arra a tragikus önképet mutató kultúrára reflektál, amelyet Magyarország legismertebb nemzeti és populáris dalai kifejeznek. A szenvedés, a veszteség, a szorongás érzelmeit erősíti, és a biztonság utáni vágyra épít.

De nemcsak az elit- és a populáris kultúrában szembetűnő a félelem, a tragédia és a kilátástalanság nagyarányú jelenléte, hanem a tragikus eseményeket hangsúlyozó, negatív magyar történelemszemléletben is. (Ennek kifejeződése a Himnusz tragikus szövegvilága is.)

Ezt a tragikus történelemszemléletet jól jellemzik egy 2020-as reprezentatív kutatás adatai.⁵ A magyar társadalom túlnyomó többsége, 81 százaléka szerint a magyar történelem a *tragikus* jelzővel jellemezhető: a válaszadók 44 százaléka szerint „inkább tragikus”, 37 százaléka szerint pedig „teljesen tragikus” (Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport 2020: 3). Hasonló eredményeket mutatnak a hungaroposzimizmust különböző fogalmakkal és módszertannal mérő nemzetközi és hazai optimizmus-, boldogság- és elégedettségkutatások. (Bár a negatív közvélemény miatt ezeket alighanem találhatóbb volna pesszimizmus-, boldogtalanság-, és elégedetlenségkutatásoknak nevezni.)⁶

4 Vö.: Hallani sem bírta az „öngyilkosdalt” Presser. *24.hu*, 2013. XI. 19., <https://24.hu/szorakozas/2013/11/19/halani-sem-birta-az-ongyilkosdalt-presser/>. Személyes megjegyzés: magam is laktam később Seress épületében, Budapest belvárosában, a Dob u. 46/B-ben. Seress a harmadik emeleten lakott, Presser a második emeleten; nekünk az ötödiken volt a lakásunk. Az épület lépcsőházában ma fotókiállítás látható Seress, Presser és a szintén a házban élt Beamter (Bubi) Jenő jazz-zenész emlékére. Vö.: N. Kósa Judit (2020): Szomorú szombat. *Népszava*, 2020. XI. 1., https://nepszava.hu/3097456_n-kosa-judit-szomoru-szombat.

5 A kérdés pontosan így hangzott: „Ön szerint mennyire jellemzőek a magyar történelemre a következő jelzők?” Az eredmények a „tragikus” jelzőnél: egyáltalán nem = 3 %; inkább nem = 14 %; inkább igen = 44 %, teljesen = 37 %, nem válaszol/nem tudja = 1 % (Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport 2020: 3).

6 A negativizmus szemlélete olyan magas szintet ért el, hogy önironikus nyelvi visszhangot váltott ki. Erre példa a vezető éves nemzetközi filmfesztivál, a Titanic neve, ami huszonhat évig, 1993 és 2019 között, megszakítás nélkül működött Budapesten.

5. A nép ellenségei

Orbán retorikájában a félelemkeltés legfőbb alanyai közé tartoznak a „migránsok”. A kifejezés Orbán beszédei-
nek egyik kulcsfogalma lett, mindig negatív konnotációt (többletjelentést) hordoz, s szinte mindig általánosító
többes számban. A „migráns” szót csak szórványosan használták a magyar nyelvben (például a tudományos
tanulmányokban), amíg Orbán hirtelen 2015-ben bevezette tömeges politikai használatát (Magyar et al. 2018: 16).
2015 előtt más leíró jellegű, semlegesebb kifejezések, a „bevándorló” és a „menekült” jól ismertek voltak, és
sokféle kontextusban, változó értékítélettel használták őket.

2015-től Orbán a „migránsok” mellett egy másik egyértelműen negatív, fenyegető kifejezést is használt szó-
noklataiban: „megélhetési bevándorlók”. Ez a kifejezés egyértelműen a bűnözésre utal. A magyar jobboldali és
bulvársajtó-nyelven a „megélhetési bűnözők” olyan szegény embereket jelentenek, akik állítólag azért követnek el
bűncselekményeket, hogy biztosítsák az alapvető gazdasági szükségleteket. A szélsőjobboldali szóhasználatban a
„megélhetési bűnözők” kifejezést gyakran használták a romákra, akiket sztereotip módon bűnözőként ábrázol-
nak. Így amikor Orbán „megélhetési bevándorlónak” nevezi beszédeiben a Magyarországon állítólag letelepedni
akaró „migránsokat”, akkor a *bűnözés kereteit* idézi fel. A „megélhetési bevándorlók” és a „menekültek” egyaránt
a „migránsok” nagyobb csoportjába tartoznak. Retorikai szempontból ennek a *szinekdochénak* (jeletésátvitelen
alapuló szóképnak) az a funkciója, hogy a negativitás ernyőjét minden érintett csoportra kiterjessze.

Egy másik, Orbán által gyakran használt rokon fogalom a „népvándorlás”. Ezt a történelmi kifejezést korábban
kizárólag tudományos kontextusban használták a nagy indoeurópai népvándorlásokkal vagy a Római Birodalom
barbár inváziójával kapcsolatban. A jelenlegi menekülthelyzetre mint barbár „népvándorlásra” hivatkozva Orbán
a mai európai államokat a Római Birodalom összeomlásával társítja. Ezzel azt sejteti, hogy a mai államokat is
összeomlással fenyegeti a folyamatban lévő nagy migráció, és ezért drákói migrációellenes politika bevezetése
szükséges a Római Birodalom bukása által előrevetített összeomlás elkerülésére.

A „migránsok” negatív jelentéstartománya nem csak a „megélhetési bűnözés” és a római-európai birodalmi
összeomlás képzettársításából fakad. A „migránsok” fogalma közvetlenül is a magyarok biztonsága elleni fe-
nyegetésekhez, a biztonság elvesztéséhez kapcsolódik olyan kifejezések révén, mint „minden terrorista migráns”.
A „migránsok” említése az „erőszak eszkalációjától” való félelemre való hivatkozással is társul. A „migránsokat”
így nemcsak alávaló bűnözőkként látatja Orbán, akiknek utálatos jelenléte az európai országok gazdaságának
és társadalmi kohéziójának tönkretételével fenyeget, hanem a migránsok emellett mindannyiunkat az erőszak
lehetséges *áldozataivá* tesznek. Mindeközben a valóságban Magyarországon az 1990-es évek óta nem történt
szervezett (akár nemzetközi hálózatokhoz köthető) terrorista bűncselekmény. (Hacsak a romagyilkosságok
sorozatát nem tartjuk terrorizmusnak.)

A félelemkeltéssel ható ellenségképzés hasonló retorikai képzettársítások, *pozitív mi vs. negatív ők* ellentétpárok
kialakításán keresztül zajlik Orbán szónoklataiban más ellenségek – Soros, „Brüsszel”, a romák, a melegek, az
ellenzék stb. – esetében is. Az ellenség fenyegetése és a tőle való szorongás mindent átható, intenzív légköre
általános értelemben, számos dimenzió mentén teremti meg a drákói politikák iránti igényt. Ezzel a populista
retorika az autoriter, diktatorikus politikai változás irányába vezet.

6. Következtetések: biztonságiasítás és resziment az állampopulizmusban

Arthur Koestler (Köszler Artur) a neves magyar-brit író és gondolkodó, a *Sötétség délben* című politikai regény
és sok más mű világhírű szerzője így fogalmaz:

A magyarok az egyetlen nép Európában faji vagy nyelvrokonok nélkül Európában, ezért
ők a legmagányosabbak ezen a kontinensen. Talán ... ez magyarázza létezésük különös
intenzitását ... A reménytelen magány táplálja kreativitásukat és teljesítmény iránti vá-
gyukat... *Magyarnak lenni kollektív neurózis* (Koestler 1952: 297; fordítás és kiemelés
tőlem: S. M.).

E kollektív neurózis tudatosítása segíthet megérteni az orbáni populista retorika sikerét, és immár történelmi győzelmének okait. Számos társadalmi, politikai és kulturális tényező magyarázza ezt a győzelmet, s a nyomában következő tekintélyelvű, diktatorikus áttörést, amely máig páratlan az Európai Unió országa között. Ez a tanulmány két tényezőre összpontosít: Orbán beszédeinek belső mintázatára és a befogadó kulturális közeg sajátosságaira.

Egyfelől Orbán szónoklataiban tömegesen és módszeresen, hatalmas szókinccsel festi fel a magyar nemzeti identitásban és történelemszemléletben meglévő félelem és rettegés (Köszler szavával: neurózis) témáit. Folytathatnánk a félelem tárgyainak részletezését, az áldozattá vált magyar emberek sérelmét és sérülését okozó további állítólagos fenyegetések elkövetőit, például az EU-t, Soros Györgyöt, LMBTQ személyeket és másokat. A másság- és ellenségteremtés retorikája ismert, és nem csak az orbáni populizmusra jellemző (az amerikai szélsőjobboldal sorozásáról lásd például Szombati & Szilágyi 2020).

A félelem és a megaláztatás állandó érzékeltése, tömeges ismétlése (amit milliószorosan erősít fel az Orbán-rendszer propagandaállama) bosszúvágyat szül. A (vélt vagy valós) megaláztatás, gyűlölet és bosszúvágy együttese adja a *ressentiment* egyéni és társadalmi érzését. A *ressentiment* olyan ellenségesség, „gyakran bosszúvágygal együttjáró gyűlölet, amelyet az ember a múltban elszenvedett károk, sérelmek miatt érez”.⁷ „A *ressentiment* annál radikálisabb, minél inkább személyekben tudja indulatát megfogalmazni” (Szabó 1981: 262). Így válnak a múltbeli (volt vagy valós) régi sérelmekre emlékező áldozatok ma mentális, verbális és politikai agresszorokká.

Orbán szónoklataival a magyar történelmi tudatban mélyen gyökerező *áldozatiságot és sérelmi kultúrát aktív gyűlöletbe fordítja* át a félelem, a rettegés és a bosszúvágy módszeres felerősítésével és az ellenségek megnevezésével. Populista retorikája ugyanakkor *felébreszti* a félelmetes, veszélyes világtól megmentő, *autoriter vezető iránti vágyat* és a drákói rendszabályokkal működő, diktatorikus állam igényét.

A magyarázó tényezők között a második és ugyanilyen fontos az a mély és erős visszhang, amelyre ez a populista retorika a magyar társadalomban talált. Sok magyarban erőteljes az áldozatiság érzése. Magyarországon tömeges a magány, az elhagyatottság, a leigázottság, a kiszámíthatatlan körülmények kényszerítő erejének érzése – és az ismeretlentől való félelem. Ebben közrejátszhatott a nyelvi elszigeteltség, a szomszédos országoktól való nyelvi elkülönülés is. (Bár talán kevésbé, mint ahogy azt Köszler sugallja. A finn vagy az észti népet is elválasztotta a többiektől finnugor nyelvük, mégsem alakult ki bennük a magyarokhoz hasonló áldozati tudat.)

Magyarország történelmének több évszázados forradalmi és háborús vereségsorozata s az erre való társadalmi emlékezés hozzájárult az áldozattá válás mint a nemzeti identitás döntő elemének kialakításához. A tatárok, a törökök, a Habsburgok, az oroszok, az antant-hatalmak, a szovjetek megszállása. Jelképes címszavakban: Mohács, Arad, Doberdo, Trianon, a Don-kanyar, a Holokauszt és más történelmi traumák. Ezzel párhuzamosan alakult ki a sérelmi politika nacionalista kultúrája. A magyar nemzettudat sajátosságai magyarázzák Orbán szónoklatainak politikai piacát, a fogadóképiséget a társadalom széles rétegeiben.

Orbán 1989-es történelmi beszédével olyan kulcsot kovácsolt, amely tökéletesen illik e különleges magyar zárba. Populista rettegéskeltése és ellenségképzése mélyen rezonál a *ressentiment* magyar hagyományával. Ez a tanulmány azt próbálta megmutatni, hogy a biztonsgiasítás koncepciója – a stratégiailag kialakított, rendszeres beszédaktusok sora, amely diszkurzív módon egzisztenciális fenyegetést hoz létre – nagyon jól magyarázza Orbán retorikáját. Jó példa ez arra, hogy a politikatudomány és a diszkurzív irányultságú tudományágak, a retorika- és a beszédaktus-elmélet miként gazdagíthatják egymást.

Természetesen a retorika nem légüres térben működő varázspálca. Orbán biztonsgiasító retorikája, s ahogyan rögeszmésen ismételteti Magyarország áldozat voltát bizonyos történelmi, társadalmi és kulturális kontextusokban hatékonyabban működik, mint másokban. John Langshaw Austin, a beszédaktus-elmélet megalkotója (1962) szerint a retorikai gyakorlatban nemcsak a beszédben elhangzottak „illokúciós ereje” (a megnyilvánulás szándéka a beszélő szemszögéből) az érdekes, hanem a „perlokúciós” ereje is. Vagyis az a töltet, amelyet közönségétől kap; a konkrét érzelmi és politikai hatás, amelyet kivált hallgatóiban. Ez pedig a tágabb kontextustól függ.

7 A francia elektronikus szótár (Trésor de la langue française informatisé) meghatározása (Bajomi Iván fordítása), <http://stella.atilf.fr/Dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=3442646625>.

Orbán beszédeinek retorikai hatásmechanizmusa és a történelmi kulturális kontextus természetesen csak más tényezőkkel együtt magyarázza Magyarország 2010 utáni tekintélyelvű fordulatát. A mélyebb, strukturális okok közé tartozik az ország hosszútávú (*longue durée*) történelmi útfejlődése, felemás közép- és kelet-európai társadalomfejlődési modellje (Szűcs 1983).

Rövidebb távon a populizmus 2008 utáni globális felemelkedését a globalizációs és neoliberais feszültségekkel összefüggő széleskörű társadalmi elbizonytalanodás és félelem, a növekvő osztályegyenlőtlenségek és az erre ellentmondásosan válaszoló pártpolitikai trendek magyarázzák (Brubaker 2017, Scheiring 2020). Ezek elsősorban Orbán 2010-es hatalomátvételének megértéséhez járulhatnak hozzá. 2010 óta pedig a maffiaszerűen működő államszervezet (Magyar 2015) és az erősen centralizált és cenzúrázott propagandarendszer (Polyák 2019) segíti a demokrácia intézményrendszerének folyamatos felszámolását és az autoriter rendszer bebetonozását.

Magyarország az első olyan EU-tagország, ahol a populizmus *de facto* állami ideológiaként működik, és a demokratikus fékek és ellensúlyok rendszerét lényegében felszámolták. Magyarországon a szélsőjobb oldali állam-populizmus vált az Orbán Viktor tekintélyelvű rezsimjét legitimáló kulcsfontosságú, félhivatalos diskurzussá.

Ebben az értelemben Magyarországot az érett populista propagandaállam sikeres laboratóriumának tekinthetjük. Az EU-ban eddig egyedülálló laboratóriumnak, amelyből mindannyian sokat tanulhatunk.

Függelék

Szorongást, félelmet, veszteséget kifejező szavak és kifejezések Orbán Viktor 2004-es évértékelő szónoklatában, az említés sorrendjében:

összehúzza magát, összezsugorodás, összetöpörödés, utolsóként lépünk ki onnan, a bőrkön érezzük, hogy kedvező folyamatok törtek meg, nőtt az infláció, gyárakat zárnak be, nő az eladósodás, visszaéltek, kétségbeesetten kereste a kiutat, kapott fűhöz-fához, segítségért kiáltozott, ármány, cselvetés, kétségbeesik, félelem fogja el, oda a biztonságunk, biztonság elvesztése, gyötrőbb rémálom, hirtelen nem is tudjuk, hol vagyunk, eltévedtünk, szoronganak, félnek, eltévedt, nem tudják, lesz-e munkahelyük jövő ilyenkor, nem tudják, lesz-e valaha is saját otthonuk, nem tudják, lesz-e módjuk taníttatni a gyermekeiket, nem tudják, miből fogják feladni a konyhaasztalon halmozódó sárga színű csekket, nem tudják, lesz-e megfizethető árú kenyér, tej, hús, nem tudják, megmenthető-e a csódtól a kórházak, mit érezhet ma bárki, aki a holnapra gondol, és semmi mást nem kap biztatásként, csak üresen csengő kincstári ígéreteket, általánosságokat, közhelyeket, semmibe futó, hangzatos Európa-terveket, félni, megijedni, félni, félni, félelem, szorongás, félünk, ma Magyarországon bizonytalanság és szorongás uralkodik, félelem, a lövészárokban őrködő katonának kocog a foga a félelemtől, gyáva, félneitek, félelmet, gondná zsugorodik, nyomasztó, a félelem gerjesztette indulatokkal egymásnak rontanánk, félnek, szoronganak, fél, félelmek, elbizonytalanított, megrémisztett, veszélyben érezték, bennük szorongás támad, feszültséget kelt, félelmek, szenvedtek, nélkülöztek, megaláztattak, keserűség, fájdalom, büntudat, türelmetlenséggel, érzéketlenséggel, önzéssel, szeretetlenséggel, éles durvaságokkal, félnek, szorongást, kényszert, megfoghatatlan, testetlen, általános veszélyektől félnie, veszélyek, gondok, bajok, melyektől magam is félttem a családomat, biztonságunkat és az ország jövőjét, veszélyek, meg is érkeztünk a jövőhöz kötődő aggodalmak és szorongások világába, lelki bajjal, kudarcra ítélt hibával, kártékony hajlamok, elhatalmasodnak rajtunk, árnyat vethet a jövőnkre, képtelenné vált arra, veszítettük el, elvesztett területek, mások kényük-kedvük szerint határozzanak sorsunkról, elszenvedjük ezeket a döntéseket, az önbizalmat és cselekvő erőt felemészítő gondolattól, önfelmentést eredményező, önsajnálamba, kárhoztatásába, menekülés, menekülés, gondjai, rossz gazdasági vezetés, siralmas, velejéig rossz gazdasági

vezetést, gyenge vezetést, önvészélyes hajlamunk, önsajnálattal, jelen gondjai, a ködbevesző tervek világa, az Európa-terv világa, a jelen gondjainak, a jelen gondjai ugyanis immár nagyobbra nőttek a jövő lehetőségeinél, a jövő gyökerei elhalnak a jelenben, elvész a biztonság, inog alattunk a jelen talaja, vajon lehet-e a jövőben bízni, ha a jelenben sem tudunk, nem tudhatják, megélik-e családi gazdaságaik az uniós belépés pillanatát, a szükséges hiteleket, támogatásokat szinte hétről hétre kurtítják meg, emberileg vállalhatatlan módon az ország vezetői, sohasem tudhatják, melyik pillanatban dönt úgy munkahelyük tulajdonosa, hogy lehúzza a rolót és szélnek ereszti az alkalmazottait, mégis félniük kell, hogy a következő hónapban is futja-e még fűtésre vagy gyógyszerre a nyugdíjukból, tudják, hogy az uniós versenyben még nehezebb lesz helytállniuk, de ehhez nem számíthatnak semmilyen segítségre, becsülettel dolgoznak ugyan, de a fizetésük arra sem elég, hogy olykor egy hétvégén elvigyék a családjukat egy vendéglőbe, süllyedő hajóról hiába bámulunk a végtelenben felsejlő szárazföld felé, szükségszerűen embertelen, pazarló és végső soron terméketlen, embertelen gyakorlaton, összeszorítják az embereket, a gyenge forint miatt dráguló élet egyre rosszabb helyzetbe hoz, az egyre nehezebb terheket cipelő diákok, bizonytalanság, zűrzavar, kiszámíthatatlanság, szorongás, félelem, félelem, bizonytalanság (Magyari et al. 2018: 35–37).

Irodalom

- Austin, John Langshaw (1962): *How to Do Things with Words*. Oxford: Clarendon Press.
- Bajomi-Lázár Péter (2022): Karaktergyilkosság vagy médiabotrány: mi a különbség? *Médiakutató*, 13. évf. 2. sz. 7–13 o.
- Bibó István (1946/2011): *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága*. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Billig, Michael (1985): *Banal Nationalism*. Sage Publications.
- Bozóki, András & Dániel Hegedűs (2018): An Externally Constrained Hybrid Regime: Hungary in the European Union. *Democratization*, vol. 25, no. 7, pp. 1173–1189, <https://doi.org/10.1080/13510347.2018.1455664>.
- Brubaker, Rogers (2017): Why Populism? *Theory and Society*, vol. 46, pp. 357–385, <https://doi.org/10.1007/s11186-017-9301-7>.
- Dayan, Daniel & Elihu Katz (1992): *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge: Harvard University Press.
- Freedom House (2022): Hungary, <https://freedomhouse.org/country/hungary/freedom-world/2022>.
- Kenez, Peter (1985): *The Birth of the Propaganda State: Soviet Methods of Mass Mobilization, 1917–1929*. Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Kiss Balázs (2022): *Kettős ressentiment – A kultúrharc Magyarországon 2018–2020*. Budapest: Társadalomtudományi Kutatóközpont, Politikatudományi Intézet.
- Koestler, Arthur (1952/1998): *Nyílvevessző a végtelenbe*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Magyar Bálint (2015): *A magyar maffiaállam anatómiája*. Budapest: Noran Libro.
- Magyar Hajnalka, Gulyás István, Kovács János & Világosi Emma (2018): *Van egy magyar Magyarország*. 2018 június 16., https://ia803100.us.archive.org/35/items/161189wA1_80616_201807/161189w_a_180616.pdf.
- Magyari Péter (2018): Tudományosan bizonyították, hogy Orbán Viktor egyre inkább paráztat. *444*, 2018. VII. 4., <https://444.hu/2018/07/04/tudomanyo-san-bizonyitottak-hogy-orban-viktor-egyre-inkabb-paraztat>.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, vol. 39, no. 4, pp. 541–563, <https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>.
- Müller, Jan-Werner (2016/2018): *Mi a populizmus?* Budapest: Libri.

- Orbán Viktor (1989): *Beszéd Nagy Imre és mártírtársai újratemetésén*. 1989. június 16.
- Polyák, Gábor (2019): Media in Hungary: Three Pillars of an Illiberal Democracy. In: Eva Połonska & Charlie Beckett (eds.): *Public Service Broadcasting and Media Systems in Troubled European Democracies*, pp. 279–303. New York: Palgrave Macmillan, https://doi.org/10.1007/978-3-030-02710-0_13.
- Scheiring, Gábor (2020): *The Retreat of Liberal Democracy: Authoritarian Capitalism and the Accumulative State in Hungary*. New York: Palgrave.
- Senn, Martin (2017): The Art of Constructing (In)Security: Probing Rhetorical Strategies of Securitisation. *Journal of International Relations and Development*, vol. 20, no. 3, pp. 605–630, <https://doi.org/10.1057/jird.2016.7>.
- Sükösd, Miklós (2014): ‘East of West’: Media in Central and Eastern Europe, Eurasia, and China: multiple post-communisms and shifting geopolitical realities. In: Michael Głowacki, Epp Lauk & Auksė Balčytienė (eds.): *Journalism that Matters: Views from Central and Eastern Europe*, pp. 21–34. Bern: Peter Lang.
- Sükösd Miklós (2021): A céltáblák visszalőnek. Propagandaállam és karaktergyilkosság. *Élet és Irodalom*, 65. évf. 13. sz., 2021. IV. 1., <https://www.es.hu/cikk/2021-04-01/sukosd-miklos/a-celtablak-visszalonek.html>.
- Sükösd, Miklós (2022): Victorious Victimization: Orbán the Orator–Deep Securitization and State Populism in Hungary’s Propaganda State. In: Christian Kock & Lisa Villadsen (eds.): *Populist Rhetorics*, pp. 165–85. London: Palgrave Macmillan.
- Szabó Krisztián & Szopkó Zita (2022): Így csúszott bele Magyarország a hibrid rezsimek csoportjába a Freedom House Demokrácia Indexe szerint. *Átlátszó*, 2022. IV. 28., <https://atlatzo.hu/adat/2022/04/28/igy-csuszott-bele-magyarorszag-a-hibrid-rezsimek-csoportjaba-a-freedom-house-demokracia-indexe-szerint/>.
- Szabó Miklós (1981): Nemzetkarakter és reszsentiment. Gondolatok a politikai antiszemitizmus funkcióiról. *Világosság*, 22. évf. 6. sz. 358–362. o.
- Szilágyi Anna (2012): A választásos önkényuralom kiépítése Magyarországon. *2000*, 5. sz., <http://ketezer.hu/2012/05/szilagy-anna-a-valasztasos-onkenyuralom-kiepitese-magyarorszag/>.
- Szilágyi, Anna & András Bozóki (2015): Playing It Again in Post-Communism: The Revolutionary Rhetoric of Viktor Orbán in Hungary. *Advances in the History of Rhetoric*, vol. 18, Sup. 1, pp. S153–S166, <https://doi.org/10.1080/15362426.2015.1010872>.
- Szombati, Kristóf & Anna Szilágyi (2020): Enemy in the Making. The Language of “Anti-Sorosism” in the U.S. and Hungary. *Political Research Associates*, 9 July 2020, <https://www.politicalresearch.org/2020/07/09/enemy-making>.
- Szűcs Jenő (1983): *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. Budapest: Magvető.
- Táncsics Mihály (1844/2003): *Sajtószabadságról nézetei egy rabnak*. Szigethy Gábor, szerk. Budapest: Neumann Kht., <https://mek.oszk.hu/06100/06110/html/>.
- Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport (2020): Trianon a hazai közvélemény szemében, http://trianon100.hu/attachment/0003/2255_trianon_lakossagi_survey_elemzes_final_honlapra.pdf.
- Wæver, Ole (1998): Security, Insecurity and Asecurity in the West-European Non-War Community. In: Emmanuel Adler & Michael Barnett (eds.): *Security Communities*, pp. 69–118. Cambridge: Cambridge University Press.

Sükösd Miklós szociológus, a Koppenhágai Egyetem Modern Európai Tanulmányok Központja igazgatóhelyettese és a Kommunikáció Tanszék docense. Kutatási területe a posztkommunista média (Közép- és Kelet-Európában, Oroszországban és Kínában); sajtó-, média- és cenzúratörténet. Legutóbbi könyvei: *Vírusnapló. Válogatás 2020–21* (szerk., 2022), *Media Pluralism and Diversity: Concepts, Risks and Global Trends* (társszerk., Peggie Valcke-vel és Robert Picard-dal, 2015). Legutóbbi írása a *Médiakutatóban*: „A cenzúra: gondolatgyilkosság. Táncsics Mihály a sajtószabadságról és a társadalmi nyilvánosságról” (2021. nyár). Email: kjm518@hum.ku.dk